

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPONIMLARNING SHAKLLANISHIDA SO'Z
TURKUMLARINING ROLI

Saidova Lolaxon Maxammadjonovna

Andijon davlat chet tillari institute lolaxon972@gmail.com ORCID iD: 0009-0004-4966-725X

Annotatsiya: Mazkur maqolada fransuz va o'zbek tillaridagi antroponimlarning struktur-semantik tarkibida turli so'z turkumlarining ishtiroki qiyosiy aspektida tadqiq etiladi. Antroponimlarning shakllanishida ot, sifat, son, olmosh hamda boshqa leksik-grammatik birliklarning nominativ imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimik tizim, struktur tarkib, so'z turkumlari, ot, sifat, son, nominatsiya, semantika.

Аннотация: В данной статье в сопоставительном аспекте исследуется участие различных частей речи в структурно-семантическом составе антропонимов французского и узбекского языков. Анализируются номинативные возможности имён существительных, имён прилагательных, числительных, местоимений, а также других лексико-грамматических единиц в процессе формирования антропонимов.

Ключевые слова: антропоним, антропонимическая система, структурный состав, части речи, имя существительное, имя прилагательное, числительное, номинация, семантика.

Antroponimlarning struktur tarkibini o'rganishda ularni tashkil etuvchi birliklarning qaysi so'z turkumiga mansubligini aniqlash muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Chunki ismning shakliy tuzilishi ko'pincha uning dastlabki nominativ motivatsiyasi haqida ma'lumot beradi. Xususan, antroponimik birliklar tarkibida ot va sifatlarning faol ishtiroki shaxsning muayyan belgi-xususiyatini, ijtimoiy maqomini, kasbini, tashqi ko'rinishini yoki boshqa nominativ belgisini ifodalashga xizmat qilgan.

Fransuz va o'zbek tillari tipologik jihatdan bir-biridan sezilarli darajada farq qilsa-da, har ikkala tilda antroponimlarning shakllanishida umumiy nominativ tamoyillar mavjud. Shu bilan birga, ushbu tillarning grammatik qurilishi, tarixiy taraqqiyoti va lingvomadaniy xususiyatlari antroponimlarning struktur modelida o'ziga xos farqlarni yuzaga keltiradi.

Fransuz va o'zbek tillari antroponimik tizimida ot turkumiga mansub birliklar eng faol nominativ komponentlardan biri hisoblanadi. Buning asosiy sababi otlarning predmet, shaxs, hayvon, tabiat hodisasi, ijtimoiy tushuncha va abstrakt hodisalarni nomlash imkoniyatining kengligidir.

O'zbek tilida shaxs nomlari tarkibida ot asosli birliklar juda faol uchraydi. Masalan, Oybek, Gulbahor, Gulsara, Dilbar, SHERALI, Temur, Bekzod, Sardor kabi nomlarning shakllanishida turli ma'noli ot asoslari ishtirok etadi. Ayrim antroponimlarda esa ikki nominativ

komponentning birikishi natijasida murakkab strukturali birliklar hosil bo'ladi: Gul + bahor, Sher + ali, Bek + zod kabi[4].

O'zbek antroponimiyasida qarindoshlik, ijtimoiy mavqe va tarixiy lavozimni anglatuvchi otlar ham antroponimik birliklarning tarkibiy komponentiga aylangan. Bek, xon, shah, mirza, sulton, malika singari leksemalar tarixiy jihatdan shaxs nomlari bilan bog'langan yoki ism tarkibida qo'llanadigan komponentlar sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, Sultonbek, Bekmurod, Mirzabek, Shahzoda kabi nomlarda mazkur birliklarning tarixiy-ijtimoiy semantikasi saqlanib qolgan.

Fransuz tilida ham ot asosli antroponimlarning shakllanishi tarixiy jihatdan keng tarqalgan. Masalan, Pierre, Jacques, Jean, Martin, Bernard kabi ismlar tarixiy jihatdan umumiy otlar yoki diniy-madaniy nomlar bilan bog'liq bo'lgan. Fransuz familiyalarida esa kasb-hunar, ijtimoiy faoliyat yoki shaxsning muayyan belgisi bilan bog'liq otlar muhim o'rin egallaydi: Boulanger ("novvoy"), Berger ("cho'pon"), Meunier ("tegirmonchi") kabi familiyalar dastlab shaxsning kasbiy faoliyatiga asoslangan nominatsiyadan shakllangan[1].

Demak, har ikki tilda otlarning antroponim tarkibida ishtiroki dastlabki nominatsiyaning predmetlilik va ijtimoiylik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, vaqt o'tishi bilan ular o'zlarining lug'aviy ma'nosidan uzoqlashib, mustaqil atoqli ot sifatida funksional xususiyat kasb etgan.

Antroponimlarning shakllanishida sifat turkumiga mansub birliklar ham alohida o'rin tutadi. Sifatlar insonning tashqi ko'rinishi, xarakteri, axloqiy fazilatlar, jismoniy holati yoki boshqa belgisini ifodalash imkoniga ega bo'lgani sababli shaxsni nomlashning samarali vositasi bo'lgan.

O'zbek antroponimiyasida Ulug'bek, Oqil, To'g'ri, Botir, Jasur, Komil, Aziz, Go'zal, Dilbar kabi nomlarda sifat yoki sifatlashgan birliklarning nominativ imkoniyati yaqqol ko'zga tashlanadi. Bunday nomlar tarkibida shaxsga xos ijobiy sifatlar nomlash motiviga aylangan. Masalan, Jasur nomida "qo'rqmas, mard" mazmuni, Komil nomida "yetuk, mukammal" mazmuni, Go'zal nomida esa estetik belgi asosidagi nominatsiya mujassam.

Fransuz tilida ham sifatlar shaxs nomlari va ayniqsa familiyalar shakllanishida muhim manbalardan biri hisoblanadi. Masalan, Legrand familiyasi "katta, baland" ma'nosidagi grand sifatidan, Leblanc "oq" ma'nosidagi blanc sifatidan, Lenoir esa "qora" ma'nosidagi noir sifatidan shakllangan[2]. Bunday antroponimlar dastlab shaxsning tashqi ko'rinishi, bo'yi yoki boshqa ajratuvchi belgisini ifodalagan bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, sifat asosli antroponimlar ikki tilda ham deskriptiv nominatsiyadan identifikatsion nominatsiyaga o'tish jarayonining mahsuli sifatida qaralishi mumkin. Ya'ni dastlab shaxsni tavsiflash uchun qo'llangan sifat vaqt o'tishi bilan uning nomiga aylanib, atoqli ot sifatida mustaqil funksiyalasha boshlagan.

Antroponimik birliklar tarkibida sonlar ham ayrim hollarda nominativ komponent sifatida ishtirok etadi. Bunday holatlar ko'proq tarixiy, oilaviy yoki marosimiy nominatsiya bilan bog'liq bo'ladi. O'zbek tilida Bir, Ikki, Yettiboy, Qirqboy, Oltmish kabi tarixiy yoki dialektal nom shakllari son tushunchasi bilan bog'liq nominativ motivatsiyani ko'rsatadi.

Sonlarning antroponimik nominatsiyadagi ishtiroki ko'pincha farzandning oiladagi tartib raqami, tug'ilish sharoiti yoki muayyan ramziy tushuncha bilan izohlanadi. Masalan, Yettiboy kabi shakllarda son komponenti faqat miqdoriy ma'noni emas, balki xalqning qadimiy e'tiqodlari va ramziy qarashlarini ham ifodalashi mumkin.

Fransuz antroponimik tizimida sonlarning bevosita ism tarkibida qo'llanishi o'zbek tiliga nisbatan ancha cheklangan. Biroq tarixiy antroponimiya va familiyalar tizimida raqam yoki tartib munosabatini ifodalovchi komponentlarning uchrashi kuzatiladi. Bu holat ikki til antroponimiyasining nominativ strategiyalarida muayyan farq mavjudligini ko'rsatadi.

Olmoshlar esa antroponimlarning tarkibiy qismi sifatida juda kam uchraydi. Buning sababi olmoshlarning semantik jihatdan bevosita nomlash emas, balki mavjud shaxs yoki predmetga ishora qilish funksiyasiga ega ekanligi bilan bog'liq. Shu sababli olmoshlarning antroponimik nominatsiyadagi roli ot va sifatlarga qaraganda periferik xarakterga ega.

Fransuz va o'zbek tillarida antroponimlarning struktur tarkibini qiyoslash jarayonida bir necha komponentdan tashkil topgan murakkab nomlar alohida ahamiyat kasb etadi. Murakkab antroponimlar tarkibidagi komponentlar o'zaro semantik va sintaktik munosabatga kirishib, yagona nominativ birlikni hosil qiladi.

O'zbek tilida Ot + Ot, Sifat + Ot, Ot + Sifat, Ot + Ism kabi modellarni kuzatish mumkin. Masalan, Sherali (ot + atoqli komponent), Oybek (ot + ot), Ulug'bek (sifat + ot) kabi shakllar turli struktur modellar asosida shakllangan. Bu modellar o'zbek tilida ism yaratishning milliy va tarixiy an'alarini aks ettiradi[3].

Fransuz tilida esa murakkab antroponimik birliklar, ayniqsa familiyalarda, sifat + ot, ot + ot, predlogli yoki artiklli konstruksiyalar shaklida uchrashi mumkin. Masalan, Legrand, Leblanc, Lenoir kabi familiyalarda artikl va sifat komponentlarining birikishi kuzatiladi. Dupont, Dubois, Deschamps kabi familiyalarda esa tarixiy jihatdan predlog yoki artikl hamda ot komponentlari ishtirok etgan.

Antroponim tarkibidagi so'z turkumlarini aniqlash faqat formal-grammatik masala bo'libgina qolmay, mazkur birliklarning strukturasi ularning semantik va pragmatik xususiyatlarini ham belgilaydi. Masalan, sifat asosida shakllangan ism shaxsga nisbatan ijobiy bahoni ifodalashi, ot asosidagi nom esa uning ijtimoiy, tabiiy yoki madaniy konsept bilan aloqasini ko'rsatishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, antroponimlarning struktur tarkibini antropotsentrik paradigma asosida tadqiq etish ularning inson omili bilan bog'liq nominativ va kommunikativ imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Antroponim shaxsni shunchaki nomlabgina qolmay, uning nomlanishiga sabab bo'lgan ijtimoiy, madaniy, tarixiy va individual motivatsiya haqida ham ma'lumot berishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, fransuz va o'zbek tillarida antroponimlarning struktur tarkibida turli so'z turkumlarining ishtiroki mazkur tillarning nominativ imkoniyatlari, grammatik qurilishi va lingvomadaniy xususiyatlari bilan bevosita bog'liq. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ot va sifatlarning antroponimik nominatsiyaning eng faol leksik-grammatik

manbalarini tashkil etadi. Sonlar ayrim tarixiy, oilaviy va ramziy nominatsiyalarda faol ishtirok etsa, olmoshlarning roli nisbatan cheklangan.

Mazkur qiyosiy yondashuv fransuz va o'zbek tillaridagi antroponimik tizimlarning umumiy qonuniyatlari bilan bir qatorda, har bir tilga xos milliy nomlash modellarini aniqlash uchun ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dauzat A. Les noms de personnes: origine et évolution. – Paris.
2. Superanskaya A.V. Общая теория имени собственного. – Москва: Наука, 1973.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek ismlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.
4. Begmatov E. O'zbek ismlari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007.